

PULA IMVULA

GROWING FOOD • PEOPLE • PROSPERITY

KORANTA YA GRAIN SA YA BAHLAHISI BA NTSENG BA HOLA

Sizwe Innocent Ngwenya mane polasing ya Donkerhoek tikolohong ya Louwsburg kamehla o etsa bonneta ba hore motjhini wa hae o kotulang o babaletswe ka tshwanelo.

Baballa le ho hlokomela motjhini wa hao o kotulang bakeng sa diphetho tse atlehileng

MOTJHINI O KOPANYANG KAPA O KOTULANG KE MOTJHINI O MATSWEDINTSWEKE O BOKELANG, O KGABELANG EBILE O HLWEKISA DI-JOTHOLLO. E LE HO ETSA HONA, MOTJHINI ONA O KOTULANG O BATLA MOHLODI WA MATLA E LENG ENJENE. MOTJHINI ONA O KOPANYANG O LOKELA HO AHWA KA TSHWANELO MME O LOKISETSWE HORE DIJALO DI TSEBE HO KOTULWA KA TSHWANELO. E LE HO EKETSA BOHLWAHLWA LE TSHWANELEHO, MOTJHINI ONA O LOKELA HO THEOLWA SEKGAGLA SA NAKO MME O BABALLWE KA TSHWANELO LE KA NAKO.

Dithophiso tse tshwanelehileng ke tsa bohlokwa ho fokotsa ditahleheloa tsa kotulo esita le ho hlahisa dijalo tsa boleng bo phahameng tsa dijothollo. Sephetho sa tlhophiso tse lokileng ke ho fihlella phallo e bobebe

ya thepa ya dijalo ka tshebediso ya setswaki sena. Pele o ka qala, iphumanele setulo sa ho qhanolla ha monate, o dule ho sona, ebe o qalella ho bala dibukana tsa mosebedisi le tsa wekeshopo mabapi le tshebediso ya setswaki sena. Qala ka diseting tse kgothaletswang tsa mohlahisi ebe o etsa diphetho ho ya ka maemo a sejalo.

POLOKEHO LE PABALLO

Polokeho le paballo e ntle di tla o bolokela nako, tjhelete le dikeledi kapa dingongoreho. Kamehla sebetsa ka polokeho ka setswaki sena mme o latele ditaelo tsa polokeho tse lhahang bukaneng ya mosebedisi. Dikotsi tse ngata tsa polasing di etsahala ka lebaka la metjhini e kotulang.

Pele o ka kotula, lekola lenane la tataiso leo o le filweng ke mohlahisi mme ebe o hlhloba dikarolo dife kapa dife tse fedileng. Haeba o ne o se o ntse o tseba ho tloha nakong ya sehla se fetileng hore dikarolo tse itseng di lokela ho fetolwa empa o sa ka wa di reka, o ka tshwanelo ho

Baballa le ho...

ikahlola e le wena hobane jwale o tla lemotha hore jwale dikarolo tsena di se di ja tjhelete e ngata ho feta nakong ya sehla se fetileng.

Qala ka karolo e ka pele ya motjhini o kotulang mme o qale ka ho hlokomela pabaloo ya terekere kapa enjene. Fetola dioli le disefe mme o etse bonneta ba hore di boemong bo loketseng ho ka sebediswa.

Motjhini ona o kotulang o ile wa emiswa o sa sebediswe ka nako e telele eo ho neng ho sa sebetswe nakong e itseng ya sehla sa temo mme o lokela ho hlwekiswa ka tshwanelo. Diroto le ditweba di etsa dintele tsa tsona ka hara metjhini ena mme di lokela ho tloswa mono. Tshasa kirisi dibakeng tse tshwaneleheng o be o boelee o loetse diketane. Ho tshaswa ka kirisi ke ntho e molemo haholo bakeng sa motjhini. Etsa bonneta ba hore mabantaa le diketane di hodima thenshene mme ha di a petsoha kapa hona ho senyeha.

Hlooho ya motjhini o kotulang e batla tlhokomelo e ikgethang. Hlahloba diketane tse potolohang hodima hodima hlooho kapa dithipa tsena tsa poone hodima hlooho ya bara e kgaolang bakeng sa dinawa tsa soya le dijothollo tse nyenyane. Sebakeng sane seo ho kgaowlwang le ho arola ho sona, hlahloba routara le masenke ana a lekekana hore ha a kgathala kapa hona ho senyeha. Tadima maemo a disefe sebakeng sane sa seeta sa tlhwekiso mme o hlahlobe dijetello tsa diboro tse bohale tse ka bakang tshenyo ya dijothollo. Fetola dikarolo dife kapa dife tse fedileng e le taba ya bohlokwa bakeng sa ho fihlella kotulo e atlehileng.

DIPHETOLO TSA HLOOHO E FEPELANG

Hlooho e fepelang ke sona sebaka sa pele sa boikopanyo le sejalo mme e ka ba mohlodi o moholo ka ho fetisa wa tahleheloo ya dijothollo. E kgaola le ho bokella dijalo.

Hodima hlooho ya sefepedi sa poone, diketane tse bokellang di hulela mahlaka morao ho a kgutlisetsa ka hara hlooho ena ya sefepedi, dirolo tse ebolang di hulela mahlaka fatshe, ebe dipolata di tlosa poone e ikentseng ditsebe mane mahlakeng. Sebaka pakeng tsa dirolo tsena tse ebolang se lokela ho behwa ho latela botenya ba lehlaka. Dipolata tsena tsa mohoma di lokela ho sothwa ka nepo e le ho fokotsa tahleheloo ya diqo tsa poone. Beha dipolata tsa mohoma di arohane ka bobatsi kamoo ho ka kgonehang ka ntle le ho lahlehelwa ke ditsejana tsena tsa poone kapa ho kgothola poone diqong tseo.

Diketane tse bokellang di hulela diqo tsena ka hara diboro tse phu-nyeletsang mme tsona di di atametsa bohareng ba hlooho moo di tla kena ka hara ntlwana ena ya sefepedi. Diboro di lokela ho behwa hantle ka tshwanelo e le ho sebetsa ka nepo.

Ha ho kotulwa, ho molemo ho bapisa ntlwana ya sefepedi le sekghla sa lebelo la hlooho ya pokello ya poone esita le lebelo la motjhini o kopanyang. Haeba lebelo la ho bokella le tsamaya butle haholo, dithhaka tsa poone tse kenang ka hara hlooho ena di tla sutuletswa pele mme ho ka ba le tahleheloo ya diqo tsa poone. Haeba lebelo le potlakile haholo, diqo di ka senyeha ho be le tahleheloo ya dijothollo jwalokaha di ama dipolata tsa mohoma. Diseting tsa lebelo di bapsitswe ka nepo ha dithhaka di huletswe ho ema ka ho otloloha ho ya fatshe kamora ho kena ka hara hlooho mme diqo di arolwa ka hloko ka ntle ho tshenyo.

Hlokomela diphetoho tsa dijalo le maemo a masimo ha o kotula ebe o etsa diphetoho ka tshwanelo.

Ho na le dikhamphani kamora kotulo tse kang *Cerealis Precision* tse thusang ka ho fana ka dikarolo tsa disebediswa tse ka thusang ho eketsa bohlwahliwa ba motjhini.

DPHETOHO TSA NTLWANA YA SEFEPEDI

Fetolela sekgoqetsane sa lebelo la sefepedi ho ba lebelo le fokolang e le hore diqo tsohle di kene ka hara setswaki e le ho qala tshebetso ya ho

kgabela. Ho molemo ho beha bophahamo bo tshwaneleheng ba mo-qomo wa sefepedi ho thibela tshenyo ya dijothollo.

Sekgoqetsane sa sefepedi le sona se lokela ho behwa boemong ba lebelo le fokolang e le hore diqo tsohle di kene ka hara setswaki ho qala tshebetso ya ho kgabela. Haeba lebelo la sekgoqetsane sa lebelo le phahame haholo, diqo tsa poone di ka tjhwatleha ebe dijothollo di tla lahleha pele tshebetso ya ho kgabela e qaleha.

DIPHETOLO TSA HO KGABELA

Diphetolo bakeng sa dikarolo tsa ho kgabela le ho arola tsa setswaki di molemo bakeng sa kotulo e tshwaneleheng. Ho kgabela ho batla tekano pakeng tsa lebelo la routara le dikgabedi tse lekekana. Lebelo la silindara kapa routara ke lebaka le leholo la tshenyo ya dijothollo ka hara setswaki. Sebedisa lebelo le tsamayang butle kamoo ho ka kgonehang la routara le tla tshireletsa le ho baballa dijothollo. Ha o hlophisa lebelo la routara le dikgabedi tse lekekana, qala ka diseting tse kgothaleditsweng ke fektri e le tsona tsa pele ebe o lokisa ka tshwanelo maemo a dijalo le masimo.

Lebelo le hlophisitsweng hantle ka tshwanelo la routara le dikgabedi tse lekekana le tla arola bongata ba dijothollo ho tswa ho diqo. Haeba lebelo la routara le phahame haholo ho feta tekano, diqo tsa poone di tla tjhwatleha mme ho ka ba le tshenyo ya dijothollo e bakang hore dijothollo di petsohe mme mofoka o kene ka hara tanka ya dijothollo. Haeba dikgabedi tse lekekana di arohane haholo, ho kgabela ka ho phethahala ha ho na etsahala mme diphetho tse tshwanang leha lebelo la routara le le lengata di tla etsahala mme ebe ho ba le diqo tse ngata tse arohaneng tse hlahellang ka hara tanka.

Bakeng sa ho kgabela le ho arola ka tshwanelo, latela ditataiso tse latelang:

- Boloka sebaka sa routara se tletse e le ho fokotsa ho kopana ho matla haholo ha dijothollo.
- Boloka lebelo la routara le tlae kamoo o ka kgonang bakeng sa ho kgabela ka tshwanelo.
- Kwala sebaka sa dikgabedi tse lekekana e le ho eketsa bokgoni ba ho kgabela.
- Eketsa lebelo la routara e le ntho ya ho qetela eo o ka e etsang.

LENTSWE LA...

Derek Mathews

GRAIN SA E KOPILE BALEM HO BOLELA E SALE PELE HORE DIPHEPHETSO TSEO BA NANG LE TSONA KE DIFE. HO POTOLOHA NAHA ENA YOHL, KARABO E NTSE E TSHWANA – DISEBEDISWA DI THEKO E THATA HAHOL E LENG HO ETSANG HORE HO BE BOIMA HO FUMANA PHAELLO EFE KAPA EFE.

Ke lakatsa ho bona letsatsi leo ka lona re sa tlo hloka ho kopa mang kapa mang tshehetso ka ditjhelete. Indasteri ya rona e lokela ho ba le phaello e lekaneng e le hore re be le matlole ao e leng a rona ho lefella disebediswa tseo e leng tsa rona. Grain SA e tobane le ho kgothaletsa bankakarolo bohole ho fihella sona sepheo seo. Tsela e le nngwe feela eo ka yona re ka ntshetsang balemi pele e le ka nneta ke ho ba thusa ho iphumanela phaello ho a fihla boemong boo ka bona ba ka thabelang ditholwana tsa mosebetsi wa bona le ho ba motlotlo ka dikatleho tsa bona ba sa itshetleha ka mmuso bakeng sa thuso kapa ho kgaketswa ke mang kapa mang.

Pale ya kgale ya hore matlole a mmuso a thuso a fihla ka mora nako, ke pale e se nang tharollo. Boradipolotiki ha se feela balemi mme hangata ha ba bonahale ba utlwisia se etsahalang kgwebong ya molemi ha o ba thusa ka nako ese e sa tshwanelehang. Re ntse re tswela pele re leka ho ntlatfatsa taba ena empa ho bonahala e wela ditsebeng tse kwalehileng. Haeba re na le matlole ao e leng a rona, hoo ha e sa tla hlola e ba bothata.

Hona ho ntliisa tabeng e nngwe ya bohlokwa. Ke batla ho o kgothaletsa ho tsotella ka hloko botho ba hao ba Grain SA. Grain SA ke lentswe la hao mme ha feela re ema hammo ho mme re sebetsa ka kopanelo bakeng sa sepheo sena se tshwanang, re tla atleha.

Jwaloka mokgatlo wa boithaopo o tshepileng ditho tsa ona ho lefa ditshebelelso tseo o di hlokang, ho molemo ho tshehetsa mokgatlo wa rona ka ho lefa makgetho a rona a ditone tsohla tsa dijothollo tseo re di jalang. O lokela ho hopola hore botho ba hao bo lekanywa ka seabo sa hao sa tefo ya makgetho seo o se etsang. Re etsa hore ho be bobebe hore balemi ba boemo bo fokolang e be ditho ka tsela ya dihlopha tsa boithuto, empa le bona ba lokela ho lefa makgetho haeba ho kgoneha kahohlehohle.

Tlelaemet e tla fetoha kamehla ho tloha ho dilemo tsa komello ho isa ho dilemo tsa mongobo le ho kgutlela hape ho dilemo tsa komello. Selemo ka seng se tla ba le diphephetso tseo e leng tsa sona – ke kamoo bolemi bo leng ka teng.

Ho fihlela ka nako e tleng, ema ka tshepo, mme o sebedise lentswe la hao (Grain SA) ho baka diphetoho kajeno le bakeng sa bana ba hao hosane. ■

DIPHETOLO BAKENG SA TLHWEKISO YA DIJOTHOLLO

Kamora ho kgabela, dijothollo di arotswe ho thepa eo eseng ya dijothollo ke tjofa le disefe tsa seeta le fene e hlwekisang. Tjofa ke sefe e ka hodimo e dumellang dijothollo tsohle le diqo tse sa kgabelwang kapa maqhutsu ho ya disefeng tsa seeta e leng ho dumellang hore ho fete feela dijothollo. Dikarolo tse sa kgabelwang tsa dijalo di leba morao ebe di tla kgutlela ka hara routara ho a kgabelwa.

Diseting tsa sefe le fene ke tsa bohlokwa ho hlahisa sehlahiswa se hlwekileng sa boleng bo phahameng mme di lokela ho behwa ho ya ka dipehelo. Haeba lebelo la fene le tsamaya butle haholo ho feta tekano, o tla bona dikarowlana tsa mahlaka le diqo ka hara tanka ya dijothollo. Haeba lebelo la fene le phahame haholo ho feta tekano, o ka lahlehelwa ke dijothollo ho tswa ka hara setswaki. Diphetolo tsa disefe di lokela ho sebetsa hammo ho tshwanelo le lebelo la fene bakeng sa diphetho tse lokileng. ■

Bakeng sa thuso e nngwe hape, o ka ikopanya le mohlahisi wa tsa kotulo le setsebi sa metjhini se hlwahlwa se ka loki-sang motjhini o kotulang. Ke motjhini o ikgethang mme ke tshwanelo hore o fumane motho ya nang le tsebo e tileng ya ho lokisa le ho hlophisa ka tshwanelo motjhini o kotulang.

PIETMAN BOTHA,
MOTHUSI YA IKEME-
TSENG WA TEMO

Baballa polasi ya hao

E LE SEBAKA SE BOLOKEHILENG SA TSHEBETSO

BOPHELO BO BOTLE LE POLOKEHO SEBAKENG SA TSHEBETSO DI TSEJWA E LE NTHO TSA BOHLO-KWA TSE LAOLWANG KE MOLAO WA BOPHELO BO BOTLE LE POLOKEHO MOSEBETSING (NOMORO YA 85 WA 1993) (*OHSA*). BENG BA MESEBETSI LE BASEBETSI BA NA LE BOIKARABELO BA HO ETSA BONNETE BA HORE MELAWANA E PHETHWA KA TSHWANELO.

Maemo a mosebetsi polasing a qosa tse ngata ebole a kotsi mme dikotsi le ditemalo di tla etsahala. Ditemalo di ka qosa tse ngata ho ya ka ditefello tsa kalafo, nako e senyehileng, tlhahiso e fokolang le tshitiso efe kapa efe.

Ho na le ho dintlha dife kapa dife mabapi le tshebediso ya thuso ya pele sebakeng sa tshebetso, re tla tadima haholo dintlha tsa tshebetso tse tswang molaong e le ho laola bophelo bo botle le polokeyo tse tshwanelehang sebakeng sa tshebetso. Sepheo ke ho fokotsa ditemalo le dikotsi e leng tse tla fokotsa sekghala se sebe sa tsona.

Beng ba mesebetsi ba tshwanelo ho fana le ho baballa (ho ya kamoo ho ka kgonehang ka teng) tikoloho e loketseng tshebetso e bolokehileng e hlokang kgonahalo ya dikotsi bophelong bo botle. E le ho fihlella tsena, monnga mosebetsi o lokela ho hlwaya dikotsi le kgonahalo ya dikotsi kapa ditemalo tse teng mosebetsing ebe o tla nka dikgato ho di fedisa kapa hona ho leka ho di fedisa ho hang.

Kotsi e hlaloswa e le 'mohlodi kapa ho ba boemong ba temalo' mme kotsi e hlaloswa hape e le 'ntho e nngwe le e nngwe e ka bakang temalo kapa tshenyo ho batho kapa thepa'. Etsa bonnete ba hore meaho ha e na pokello ya ditshila, matlakala, dintho tse lahlwang tse sa batlweng kapa dintho tse ding tseo mohlomong di ka bakang mollo, kapa tsa baka hore batho ba wele kapa ba thelle.

KWETLISO E BOLOKEHILENG LE DISEBEDISWA

Na o kile wa buisana ka dintlha tsa bophelo bo botle le polokeyo le beng ba mosebetsi wa hao? Beng ba mosebetsi ba lokela ho etsa bonnete ba hore basebetsi bohole ba uthwisia ditshwanelo tsa molao e leng tse molemong wa bohole ba amehang.

Ho lebeletswe hore monnga mosebetsi a fane ka disebediswa tse tshwanelehang, thepa, metjhini le/kapa disebediswa tse sebediswang ho phetha mosebetsi o itseng, o tshwanelehang, le hore tsena tsohle di bolokilwe hantle mme di boemong bo botle ba ho sebediswa. Basebetsi ba lokela ho etsa bonnete ba hore basebetsi ba laetswe ka nepo kamoo ba ka sebedisang metjhini ka teng, kamoo ba ka etsang bonnete ba hore polokeyo e teng, le hore ditemoso di a latelwa. Na dithibelo le ditshiretso kamehla na di teng ha o sebedisa metjhini le/kapa disebediswa?

Basebetsi ba lokela ho kwetliswa ka nepo ho phetha mesebetsi ya bongaka ka disebediswa tse nepahetseng tse tshwanelehang mme ba laelwa hantle mabapi le mesebetsi ena.

Ho bile ho lebeletswe hore monnga mosebetsi a be le lebokose la thuso ya pele. Tse lokelang ho ba teng ka hara lebokose la thuso ya pele di boletswe ka hara Molao. Ho bile ho kgothaletswa haholo hore e mong wa basebetsi a kwetliswe ho ba mosebedisi wa thuso ya pele. Hona e ntse e le tshwanelo leha o ka ba le basebetsi ba leshome kapa ho feta.

HO BOLOKA DIREKOTO

Haeba kotsi e ka etsahala, ho molemo ho latela mekgwa e nepahetseng ho baballa le ho lhalisa pehelo e le ho qoba dikahlolo. Kotsi efe kapa efe e mpe haholo kapa lefu mosebetsing e lokela ho batliswa ke monnga mosebetsi mme e tsebiswe Mokomishenara wa Dihlapiso nakong ya matsatsi a supileng. Ditemalo tse nyenane moo ho sa hlokeheng thuso ya bongaka ya seprofeshenale, ha e lokele ho etsetswa pehelo. Leha ho le jwalo, o boloke direkoto tsa ditemalo tse jwalo. Hona ho ka thusa ho hlwaya le ho totobatsa mosebetsi ya se nang boikarabelo kapa tshebediso ya disebediswa tse sa bolokehang.

Ketso ya bobedi e amana le ditemalo le dikotsi sebakeng sa tshebetso ke Molao wa nomoro ya 130 wa 1993 Molao wa Dihlapiso bakeng sa Ditemalo Mosebetsing le Malwetsé (*COIDA*). Hanttle ke inshorensa e qobellang ya tshehetso ya basebetsi haeba e mong wa basebetsi ba hae a hlokahala, a tswa kotsi kapa a lemala, kapa a hlaselwa ke bolwetsa hona mosebetsing nakong eo ba hirilweng.

Letlolo le laolwa ke Mokomishenara wa Dihlapiso athe botsamaisi ba dipehelo, dikahlolo, dipoleketso, jwalojwalo, di sebetswa ke Lefapha la Mesebetsi. Ho a qobeleha hore dikgwebo tsohle tse nang le mosebetsi a le mong kapa ba bangata (ekaba mosebetsi wa nakwana, wa nako tsohle kapa wa kontrakta) o lokela ho ngodiswa le Letlolo la Dihlapiso le ho hlahisa ditefello tse tshwanelang tsa selemo le selemo.

Haeba o ngodisitswe, monnga mosebetsi o tshireletswe kgahlano le diqoso tsa tjhelete tse ka hlahisa ke basebetsi ba amehang. Haeba mosebetsi a ba siyo mosebetsing ka lebaka la ho tswa kotsi, o lokela ho leshwa empa monnga mosebetsi a ka qosa tefo ho tswa ho letlolo la dihlapiso.

Ho baballa ka tshwanelo moo polasing bophelo bo botle le polokeyo, ho tla ba le tshwaetso e ntle ho basebetsi. Ha o bontsha hore o hlokometla basebetsi ba hao mme tshireletso le boiketlo ba bona o di hlokometse haholo pelong ya hao – hoo ho ka boloka tjhelete e ngata. ■

MARIUS GREYLING,
MOTHUSI YA IKEMETSENG
WA BOLAODI BA TEMO

MERALO YA MMARAKA

e loketseng ditlhoko tsa hao

HO BAPATSA MMARAKENG KE TSHEBETSO YA MESEBETSI YA DIKGWEBO TSOHLE TSE AMEHANG BAKENG SA TSHEBEDISO YA THEPA LE DITSHEBELETSO, BOEMONG BONA DIJOTHOLLO LE PEO YA OLI HO TLOHA BOEMONG BA PELE BA TLAHISO YA TEMO HO FIHLELA DI FIHLA MATSOHONG A MOREKI WA HO QETELA.

Ho bapatsa mmarakeng ho kenyeltsa tse ngata ho feta dithekiso, esita le sepheo sa ditjhelete, ho hlwauwa ha kotsi tse ka bang teng, ho batlisa ditheko tse fapaneng le mekgwa ya thomello esita le mekgwa ya ho bapatsa mmarakeng. Sepheo sa atikele ena ke ho hialosa maano a motheo a moraloo wa ho bapatsa mmarakeng. Ho bapatsa mmarakeng ho lokileng ho lokela ho ba le moraloo, tsela e tsepameng ya ditheko, ho fumana dintilha tse lokileng tsa ho bapatsa mmarakeng esita le tsebo e tebileng ya ho beha ditheko le mekgwa e fapaneng ya thomello.

Hlokoma ho sebedisa leano la ‘ema o shebe’ – tlwaelo e mona ya ho emela theko hore e fihlelle boemo bo phahameng ka ho fetisia. Ha o dulela ho emela ‘theko e betere’ o ka ba wa qetella o lahlehetswe ke ho fumana theko e lokileng ka ho fetisia.

Bahlahisi ba lokela ho nahanelo le ho hlophisetsa pele lebitsong la ho bapatsa dijalo tsa bona. Ka lebaka la sekghala se seholo sa ditheko tsa dihlahiswa tsa temo, bahlahisi ba lokela ho ntshetsa pele, ho theha, le ho fumana moraloo o lokileng wa ho bapatsa mmarakeng ha tlhahiso le ditheko di ntse di fetoha. Sebetsana le moraloo wa ho bapatsa mmarakeng o tshwanelang maemo a hao, ka lebaka la hobane ha ho na moraloo wa kakaretso o tla lokela kapa ho tshwanelo motho e mong le e mong.

DINTLHA TSE LOKELANG HO HLOKOMELWA MORALONG WA MMARAKA

Sepheo sa ditjhelete: Ho ba le sepheo sa ditjhelete kgwebong ho thusa mohlahisi ho lekanya phaello ya letsete eo a ka nnang a e fumana nakong ya sehla seo sa temo. Mohlala, mohlahisi a ka sebedisa phaello ya 20% ho kapitale e le ho fumana boleng kapa boemo ba theko eo ka yona diqeto tse itseng tsa mmarakka di lokelang ho etswa.

Theko ya tlhahiso e lebeletsweng le inshorensa ya dijalo: Mohlahisi o lokela ho ba le bajete ya dijalo, e kenyeltsang taolo ya bokamoso, e totobatsang maemo a nnete a amehang esita le ka ditjhelete. Hona ho tla batla moraloo o theilweng ka dintilha tsa nalane, dikgopoloo le boiphilelo. Dibajete tsa dijalo di thusa ho lekanya theko ho ya ka hektara. Erekaha ho se na botsitso ba bonneta mmarakeng, mohlahisi o lokela ho lemoha hore bajete ya hae e ka fetoha mme ka tsela e jwalo o lokela ho e sebedisa e le sesebediswa sa taolo. Hona ho tla thusa mohlahisi ho hlokoma phetoho ya diteko, ho bapisa meralo e fapaneng, ho etsa moraloo wa phallo ya tshebediso ya tjhelete le ho etsa diqeto mabapi le hore a tsetele neng le ka mokgwa o jwang. Inshorensa ya dijalo, le hoja e le ditshenyelelo tse ekeditsweng, e thusa mohlahisi ho laola kgonahalo ya kotsi haeba maemo a mabe a ka ba teng.

Takatso ya taolo ya kotsi le maemo a ditjhelete: Bahlahisi ba lokela ho nnetefatsa esale pele takatso ya bona ya taolo ya kotsi le hore ke

balepi ba bokamoso kapa balaodi ba dikotsi. Le hoja bahlahisi ba lokela ho ba balaodi ba dikotsi, ka bomadimabe ba bang ba ka ipeha boemong ba ho ba balepi ba bokamoso.

Phapano pakeng tsa balaodi ba dikotsi le balepi ba bokamoso ke ena e latelang:

• **Molaodi wa kotsi**

- o O tadihana le kgolo ya kgwebo le katileho ya nako e telele.
- o O nka moraloo wa papatso mmarakeng e le karolo ya kgwebo.
- o O tseba seo tekanyetsa ya maemo a ditjhelete e leng sona.
- o Ha a dule a nahana ka monyetla o ‘fetileng’.

• **Molepi wa bokamoso**

- o O etsa matsapa a ho fumana teko ya dijothollo e phahameng ka ho fetisia bakeng sa sehla sa temo sa selemo.
- o O tadihana le metsamao ya letsatsi le letsatsi wa ditheko.
- o O lekanya ‘tahleheloo’ e le hore a se ke a rekisa ka theko e phahameng ka ho fetisia.
- o O tadihana le moraloo esale pele a fumana phaello ya nako e kgutshwanyane.

Ditlhoko tsa phallo ya ditjhelete: Ditlhoko tse ding tse fapaneng tsa ho bapatsa mmarakeng di lokela ho lekanya ka ditlhoko tsa tsamaiso ya mohlahisi wa ditjhelete. Ditlhoko tsa mohlahisi tsa phallo ya ditjhelete di tla bontsha hore ke mekgelo efe e meng ya mebaraka eo ba ka e fumanang, ka lebaka la nako ya phallo ya ditjhelete. Disebediswa tse ding di ka hloka mekgelo e meng ya ditjhelete ha mohlahisi a se na phallo e lekaneng ya ditjhelete ho baballa disebediswa, ha mekgelo e meng e ka tlisa feela phallo ya ditjhelete kamora hore mohlahisi a batle ditjhelete.

Metsamao ya sehla sa temo: Metsamao ya ditheko tsa sehla sa temo e ka thusa ho tsepamisa kamoo mohlahisi a tla theha mokgwa wa ho bapatsa mmarakeng ka teng. Metsamao ena ya sehla sa temo ke tlwaelo e tummeng haholo ho dijothollo. Ditheko tsa dijothollo di na le ho theoha nakong ya kotulo, ka lebaka la phepeloo e ngata, le hoja ditheko di ka boela tsa phahama hape qetellong ya nako ya sehla sa ho bapatsa mmarakeng, ka nako eo phepeloo e fokolang kapa ha dikgaello di ka phahama.

Tsebo ya mmarakka: Ho molemo hore mohlahisi a tsebe tshebetso ya mmarakka e le hore a be le hona ho etsa diqeto mabapi le hore a rekise neng le kamoo a ka sebedisang menyetta e hlahiswang ke diphetoho tsa mmarakka. Bahlahisi ba lokela ho tseba metheo le dintilha tsa botekgeniki. Hona ho kenyeltsa tshekatsheko ya phepeloo le tlhoko, dintilha tse amang phepeloo le tlhoko jwaloka maemo a thepa, mosebetsi wa thomello, maemo a lehodimo le mekgwa ya tshebediso, ho lehae ekasitana le ho matjhaba. Tsebo e tebileng ya botekgeniki e theilwe hodima tshekatsheko ya ditheko le phetapheto ya metsamao ya ditheko; mofuta ona wa dintilha o ka fumanwa ho bahwebi.

Boholo ba sebaka sa polokelo: Mohlahisi a ka hlokoma hore a boloke dijothollo mme a emele monyetla o betere o ka bang teng wa ditheko. Leha ho le jwalo, mohlahisi o lokela ho itlwetsa ho amohela ditheko tse amang qeto le hore kgwebisano ya jwale e nama jwang pakeng tsa nako ya kotulo le letsatsi le rerilweng la thekiso. ■

IKAGENG MALULEKE,
SETSEBI SA KGWEBYA
TEMOMANE GRAIN SA

Ho bapatsa poone: Ho bohlokwa ho etsa moralo esale pele

HO FAPANA LE KA NAKO E FETILENG MOO HO REKISA POONE E NENG E LE NTHO E BOBEBE HA MOLEMI A JETSE POONE, A E THOTHELA KOPORASING YA LEHAE EBE O TLA FUMANA TJHELETE BAKENG SA SEJALO SA HAE KA TEFO E LAOTSWENG YA MMARAKA, MATSATSING A KAJENO HO BAPATSA HO LOKELA HO RERWA HANTLE KA HILOKO ESALE PELE HO NAKO E LE HO ATLEHISA MENYETLA YA TLHAHISO TIKOLOHONG YA HENO.

Moralo o lokileng wa papatso o batla hore mohlisisi a hlophise theko eo a e lebeletseng – theko e etsang horemekutu le boitelo e be ba bohlokwa. Hona ho bolela tefello ya ditshenyehelo le ho fumana phaello hobane ha ho se jvalo, tshebetso ena e tla ba e se nang molemo ho hang. Mekgwa e fapaneng ya ho bapatsa e lokela ho hwauwa e le ho fihlella ditheko tse lebeletsweng. Hona ho ka nka mekgwa e fapaneng kapa ha rerelwa moreki a le mong, empa ho lokela ho fetofetoha le ho lekolwa kgafetsa.

NKA BAPATSA POONE YA KA HOKAE?

Ha re nahana ka sebaka seo re ka bapatsang poone ho sona, re lokela ho nahana ka tshebediso ya poone, le hore e sebediswa ke mang, e sebediswa jwang le hokae. Le ka ntloho tshebediso ya ka lapeng, poone e ka bapatswa ka mekgwa e mengata. Mona Afrika Borwa bareki ba baho ka dijothollo ke dikoporasi tse kang *NWK, Senwes, Suidwes, TWK, Afrgi le GWK*. Ho ntse ho na le bareki ba bangata ba poraefete ba ka bapatsang poone ya hao ho dikhamphani tse silang poone, dikhamphani tsa phepo, ditsha tsa dijo, polokong ya dikolobe, mapolasi a dikgo ho le bahwebi ba banyenyane. O ka nna wa ithekisetsa poone ya hao ka katileho kapa ho theha dikamano le barekisi ba tshephalang. Mebaraka

yohle e fumanehang e lokela ho hlahlojwa.

Ho na le menyeta e mengata ya kgetho e lokelang ho tadingwa ha o etsa qeto ya hore o tla rekisa poone ya hao hokae:

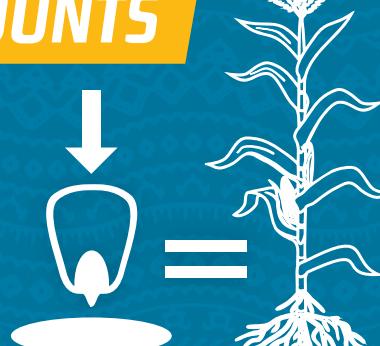
Sebaka: Ka lebaka la ditshenyehelo tse phahameng tsa dipalangwang re lokela ho fumana hore mmarako o haufi re ka o fumana kae. O ka fumana ka tlase ho ranta bakeng sa tone e le nngwe empa ka ho qoba ditshenyehelo tsa dipalangwang o ka boela wa fumana phaello e kgotsotsang. Menyeta ya ho bapatsa poone e hlahisitsweng ke balemi ba phelang haufi le ditsha tse kgolo kapa mebila e meholo, e batla e le bobebe ho feta ya bao ba phelang mabatoweng a hole jwaloka mesikong ya dithaba tsa Maloti (*Drakensberg*). Balemi ba bangata ba banyenyane ba a matlafala ka lebaka la tsebo e ntlatfetseng le ho sebedisa theknoloji ya sejwalejwale mona mererong ya temothuo. Ka bomadimabe ba sa ntse ba tobana le mathata kotulong hobane ha ho na disiu tsa ho boloka dijalo mme ka lebaka leo ba lokela ho thota dijothollo ka ho otloloha ka dikolowana le ho sokolana le ditsela tse mpe tse dikoti ho ya mebarakeng. Kanale ya bona ya mmarako e ka ba le diphephetso tse ngata mme e ka hholeha ho ba le boggoni ba ho lwanela ho fumana ditheko tse phahameng mmarakeng.

Nako ya selemo: Poone e batla e fumaneha ka nako tsohle mona Afrika Borwa leha kotulo e se ntle hakaalo. Hona ho bolela hore bahwebi ka sewelo ba lokela ho ya hole ho fumana poone eo ba e hlokan. Balemi ba lokela ho hlodisana bakeng sa ditheko tse ntle ka ho fetisisa le bao ba phelang dibakeng tse hole ba ka ba le mathata a ho rekisa dijalo tsa bona. Lebella diphephetso, mme o etse meralo esale pele ho nako.

Theko: Sebaka sa mebaraka bakeng sa dijothollo tsa rona se okametswe ke monkakarolo wa bohareng ya tsejwang ka hore ke *South African Futures Exchange (Safex)* ya sebetsang e le lepatlelo la theko le thekiso. Ho hlokeha boitsebelo bo itseng ho sebedisa phapanyetsano

EVERY KERNEL COUNTS

*Multiply your maize
with one DEKALB
seed per hole.*

With **DEKALB®**, one seed is all you need! The built-in technology in our maize seed unlocks a world of possibilities for your farm and ensures that one seed per hole is enough. Our **DEKALB** seed bags are available in packages of **2 kg, 5 kg and 30 000 kernels** and you can choose between stacked traits, **Roundup Ready® MAIZE 2** and conventional hybrids. Discover how **Bayer's** crop protection and **DEKALB** advanced genetics can help you gain the **#DEKALBadvantage**.

www.cropscience.bayer.co.za // www.bayer.co.za // Tel: +27 11 921 5002

Bayer (Pty) Ltd. Reg. No. 1968/011192/07. 27 Wrench Road, Isando, 1601. PO Box 143, Isando, 1600.

The registration owner of **DEKALB®** and **Roundup Ready® MAIZE 2** is **Bayer AG, Germany**.

PULA IMVULA

ena ya bokamoso ka tshwanelo; ka lebaka leo balemi ba bangata ba tshepile keletso ya basebeletsi kapa ho etsa kgwebisano lebitsong la bona. Balemi ba kgwebo ya poone ba lokela ho etsa mekutu ya ho utlwisa kamoo *Safex* e sebetsang ka teng.

Ditshenyehelo tsa dipalangwang: Ho bohlokwa hore balemi ba tsebe hore ditshenyehelo tsa dipalangwang ke eng. Ditshenyehelo tsa dipalangwang hantlentle ke ditjeo bakeng sa ho thotha dijothollo tsa hao ho tloha polasing e nngwe ho ya setsing se bohareng sebakeng sa kgwebisano ya dijothollo mane Randfontein, Gauteng; mme ka hona *Safex* e hula ditshenyehelo tsena tefong ya hao. Haeba kgwebo ya lehae e reka dijothollo ho tswa Randfontein le yona e tla lefa ditshenyehelo tsa dipalangwang. Barekisi ba lokela ho tseba le ho utlwisa ntla ena bakeng sa ditherisano mme tefello ya ditshenyehelo e lokela ho ba tshenyehelo eo ho dumellanweng ka yona. Ho ba le tsebo, ho matlafatsa tshebetso ya ditherisano.

Sehlahiswa: Hopola hore le pele re jala poone, re lokela ho hlokoma hore ke dihlahiswa dife tse hlokehang sebakeng sa heno. Ka mohlomong ho na le khampani ya phepo sebakeng sa heno e neng e tla rata ho reka poone e tshehla. Kapa mohlomong ho na le tshebelesto ya tshilo ya poone sebakeng sa heno e neng e tla rata ho reka poone e tshweu. Tsena ke dintlha tsa bohlokwa tseo o lokelang ho di hlokoma.

Bongata ba kotulo: Ha ho na le kotulo e ngata, bahwebi ba ka kgetha mme hona ho etsa hore ditheko di theohe. Hona ho ama maemo a phaello ka hara polasi. Ho ba le tlhahiso e ngata ho theola ditheko mme ho ka etsa hore tshebetso ya ho jala poone ho se ke ha ba le phaello hakaalo. Ke ka lebaka lena ho sa lokang ho jala poone e ngata ho feta kamoo o ka e sebedisang ka teng haeba mmaraka o sa fumaneha.

MENYETLA YA MEBARAKA YA THOMELLONTLE

Bahwebisani ba bangata ba batla ho tseba hore ke ka lebaka lefe ha re rata ho rekisa mmarakeng wa thomellontle. Afrika Borwa e hlahisa poone e ngata ho feta kamoo e e sebedisang ka teng ka hara naha, esita le ka dilemo tsa komello, mme ka lebaka leo re batla phallo e lekaneng ya poone ho tswa naheng ena ya rona. Mmaraka ona wa thomellontle o sebetsa ho lekanya dilemo tseo tsa tlhahiso e ngata tse bakang hore ditheko tsa rona tsa poone di theohe. Ditheko tse tsepameng tsa dijothollo di thusa balemi ho rera hantle le ho etsa diqeto tse bolokehileng mabapi le bongata ba poone eo ba tla e jala nakong ya sehla sa temo ka seng sa selemo se setjha.

MMAPA OO E LENG WA HAO WA TSELÀ

O se ke wa emela hore dijothollo tsena di be ka hara matsoho a hao pele o etsa moralo wa hore o tla rekisa poone ena jwang. Ho ba le moralo wa ho bapatsa ho bolela hore o tla ba le mmapa wa tsela o seng o betlilwe. Hona ho hlakisa sepheo le boikemisetso ba hao. Ho o thusa ho etsa diqeto tse betere tsa ho bapatsa mme o hlwaile ka ho hlaka hore o ka ananela kgonahalo e kae ya dikotsi mosebetsing ona.

Dijothollo tseo o di hlasisang ke bophelo ba hao. Ho molemo ho etsa mekutu ya ho di bapatsa hantle kamoo o ka kgonang ka teng. Sebedisa mehlodi yohle e ka fumanehang ho fumana moreki ya tshwanelehang ka ho fetisisa mme hona ho tla baka medi e phahameng haholo ya phaello. O se ke wa rekisa poone ya hao ka mokgwa wa tshohanyetso feela ho moreki ya bobebi kapa sebaka sa thekiso se fumanehang habobebe feela. Ka ho etsa meralo e menyenyane feela ya mokgwa wa ho bapatsa, o tla eketsa bokgoni ba hao ba ho fumana lekeno mme ka mohlomong o kgone ho theha dikamano tse ntja tsa kgwebisano e leng tse tla ba molemo le ka nako e tlang ya bokamoso. ■

JENNY MATHEWS,
SETSEBI LE MORUPELLI WA
BOLAODI LE NTSHETSOPELE

Bahlophisi

GRAIN SA: PRETORIA

PO Box 74087

Lynnwood Ridge

0040

■ 086 004 7246

■ www.grainsa.co.za

MOHLOPHISI YA LAOLANG

Dr Sandile Ngcamphalala

■ 082 862 1991 ■ Ofisi: 012 943 8296

■ sandile@grainsa.co.za

MOHLOPHISI WA PHATLALATSO

Liana Stroebel

■ 084 264 1422 ■ Ofisi: 012 943 8285

■ liana@grainsa.co.za

MOLEKANE HO TSA BOPHATLALATSI

INFOWORKS MEDIA PUBLISHING

Motlatso wa mohlophisi – Louise Kunz

■ louise@infoworks.biz

Moetapele wa sehlopha – Johan Smit

■ 082 553 7806 ■ Ofisi: 018 468 2716

■ johan@infoworks.biz

Bophatlalatsi – Elizma Myburgh, Joritha Hechter

Lenaneo la Grain SA la Ntshetsopele ya Molemi

BAHOKAHANYI BA NTSHETSOPELE

Johan Kriel

Foresetata (Bloemfontein)

■ 079 497 4294 ■ johank@grainsa.co.za

Jerry Mthombotho

Mpumalanga (Mbombela)

■ 084 604 0549 ■ jerry@grainsa.co.za

■ Ofisi: 012 943 8289 ■ Smangaliso Zimbili

Jurie Mentz

Mpumalanga/KwaZulu-Natal (Louwsburg)

■ 082 354 5749 ■ jurie@grainsa.co.za

■ Ofisi: 012 943 8218

Graeme Engelbrecht

KwaZulu-Natal (Dundee)

■ 082 650 9315 ■ graeme@grainsa.co.za

■ Ofisi: 012 943 8287 ■ Nkosinathi Mazibuko

Luke Collier

Eastern Cape (Kokstad)

■ 083 730 9408 ■ luke@grainsa.co.za

■ Ofisi: 012 943 8280 ■ Luthando Diko

Liana Stroebel

Western Cape (Paarl)

■ 084 264 1422 ■ liana@grainsa.co.za

■ Ofisi: 012 943 8285 ■ Hailey Ehrenreich

Du Toit van der Westhuizen

North West (Lichtenburg)

■ 082 877 6749 ■ duotit@grainsa.co.za

■ Ofisi: 012 943 8290 ■ Lebo Mogatlanyane

Cwayita Mpotyi

Eastern Cape (Mthatha)

■ 078 187 2752 ■ umthatha@grainsa.co.za

■ Ofisi: 012 943 8277

PULA/IMVULA E FUMANEHA

KA DIPUO TSE LATELANG:

Sesotho, English, Setswana, Sesulu le Seqhotsa.

Articles written by independent writers are the views of the writers and not that of Grain SA.

THIS PUBLICATION IS MADE POSSIBLE
BY THE CONTRIBUTION OF THE MAIZE TRUST

MADE POSSIBLE BY
THE MAIZE TRUST

Lenaneo le fetolang bophelo

Farmer Development Programme

Pehelo

Ho batleha tsebo ya nnete ya ketso esita le boitsebelo ho ka lema

SEHLOPHA sa Ntshetsopele ya Molemi sa Grain SA ha se dumele feela ho botataisi ba kopano ya sefahleho le sefahleho le balemi ba rona, empa kamehla re bile re hlwaya dikgaello tsa tsebo. Sehlopha sena se hlwaya dithuto tse tla matlafatsa le ho atlehisa balemi mabatoweng a fapaneng. Dithuto tsena di fetola balemi ba bangata ebole di fetola le bokgoni le menyetla ya bona ya ho lema! Dithuto di hlahiswa ka dipuo tsa setso boemong bo tshwanelehang bakeng sa setjhaba se tshwanelehang se kgethehileng. Di reretswe ho hlahisa photoho e potlakileng e bileng e bonahlang ho balemi ba polasing esita le ba ofising ya polasi.

Palo yohle ya **dithuto tsa kwetliso tse 48** e ile ya ba teng ka kgwedi ya Pherekong le ka Hlakola bakeng sa dihlolloho tsena tse latelang:

- Tlhahiso e tswetseng pele ya sonobolomo le ho bapatsa (thuto e le 1)
- Thuto ya selelekela ya tlhahiso ya matokomane (thuto e le 1)
- Thuto ya selelekela ya tlhahiso ya poone (dithuto tse 7)
- Thuto ya selelekela ya tlhahiso ya dinawa tsa soya (dithuto tse 2)
- Thuto ya *Nixtamilisation* (dithuto tse 30)
- Thuto ya boitsebelo ba ketso: Kabo ka polantere le ka sefafatsi se phatlalentseng (dithuto tse 7)

Thuto ya *nixtamalisation* e tsebahala haholo ho balemi le ba malapa a bona. E ba ruta mekgwa e metjha e fapaneng ya ho sebedisa poone ka ditsela tsa mehleng tse neng di sa tsejwe malapeng a bona e bile e kgothaleditswe palo e nyenyan ya bahwebi ho qala – le ho theha dikgwebo tse nyenyan.

Batho ba bileng teng thutong ya nixtamalization ba ithuta kamoo o ka etsang masa.

Neil Kirk o hlahisitse thuto ya boitsebelo ka ketso bakeng sa balemi lebatoweng la Mthatha ho ba ruta haholwanyane ka polantere le kgaso ka sefafatsi se phatlalentseng.

Balemi bana bohole ba Limpopo ba qetile thuto ya bona ya selelekela ya kwetliso ya tlhahiso ya poone.

Ho fedisa lehola

NAKONG ya Hlakola baofisiri ba thuto ena ba ne ba se-betsana haholo le diketelo tsa mapolasi e le ho hlahloba dijalo. Ho entswe mosebetsi o mongata ho ruta balemi mabapi le bohlokwa ba ho fedisa lehola le bophelo bo bottle ba mobu. Ka hara dipehelo tse ngata, balemi ba kgothaleditswe ho fedisa lehola ka dikhemikhale e le ho etsa bonneta ba hore ba tlatseletsa le ho kupetsa mobu, haholoholo hobane dipula tse matla di bakile kgoholeho ya mobu.

Palo yohle ya **dikopano tse 267** le balemi le ho ba eletsa mabapi le boemo ba dijalo tsa bona le hore na ho lokela ho etswe ho hong ho nnetefatsa hore ho ba le katileho. Diketelo tsapolasi le dihlolpha tsa thuto di bile teng mabatoweng ana:

- Dundee – 32
- Kokstad – 26
- Free State – 31
- Louwsburg – 61
- Maclear – 5
- Mthatha – 85
- Mbombela – 27

Molemi enwa o se a qaleletse ho fasatsa nahaa e mommeng metsi ka sesebediswa sa thibelo. Ka mohlomong ka sefafatsi sena le ho kupetsa mobu, a ka fumana tlhahiso e betere.

Grain SA e rutile molemi enwa ya polasing ya Joffrey haufi le Louwsburg ho fasatsa e le yena ka sebele kamora ho kopa thuso ka phediso ya lehola masimong a hae a poone.

Bakeng sa ho thibela lehola le disenyi, molemi enwa o sebetsa ka matla ho fasatsa dinawa tsa soya. ■